

ЛЕКСИКАНЫҢ ТІЛДЕГІ ОРНЫ МЕН МАҢЫЗЫ

Сайфудинова Насиба Сайдрахым

Шыршық мемлекеттік педагогика университетінің
Қазақ тілі және әдебиеті бағытының 1 - курс студенті

Ғылыми жетекші: **Анарбекова Гулжан Азизбековна**

АННОТАЦИЯ

Қазақ тілінің сөздік құрамы халқымыздың басынан кешірген бүкіл тарихының, шаруашылығы мен кәсібінің, материалдық байлығы мен рухани қазынасының айнасы.

Кілтті сөздер: Акустика, артикуляция, вокализм, синтагма, интонация, консонантизм.

АННОТАЦИЯ

Словарный состав казахского языка-зеркало всей истории, хозяйства и профессии, материального богатства и духовной сокровищницы нашего народа.

Ключевые слова: Акустика, артикуляция, вокализм, синтагма, интонация, консонантизм.

Қазақ тілінің сөздік қоры өте бай болып, бір сөздің бірнеше берер мағанасы бар. Ал жалпы лексика саласы тілдегі сөздердің заңдылықтары мен теорияларын қарастырады. Лексика саласында түбір сөздер, туынды сөздер, біріккен сөздер, қос сөздер, омоним, синоним, онтоним сөздерді қарастырды. Жоғарыда аталғандарды ішінара екі тармаққа бөлеміз. Олар: Актив лексика және пассив лексика. Актив лексикаға түбір сөздер, туынды сөздер, біріккен сөздер, қос сөздер, омоним, синоним, онтоним сөздер кірсе, пассив лексика неологизм, термин сөздер, архайзм, историзм, тарихи сөздер, диалект сөздер, профессионализм сөздерін қарастырады. Әр сөздің өз қолданылатын орны бар. Мысалы: Қолданыстан шығып қалған тарихи сөздер уақыт өте келе неологизм болып тілімізге қайта еніп жатыр. Жалпы қазақ тілінде лексиканың қызметі сөздік қорымызды одан әрі байытып отырған сөздіктерді және олардың теориясын зерттейді.

Қазақ тілінің лексикасы ол тілімізде қолданылатын барлық сөздердің жиынтығы демек. Лексика ішінара лексикология, этимология, семасиология, лексикография деген тармақтардан құралған. Лексикология - сөз туралы ілім

болып, тілдің сөздік құрамын зерттейді. Сөз лексикологияда лексикалық единица ретінде қарастырылады. Лексикалық единицалардың жиынтығынан тілдің сөздік құрамы құралады. Әрбір тілдің сөздік құрамындағы сөздер қаншама көп және алуан түрлі болғанымен, олар бір-бірімен байланысты, өз ара шарттас элементтердің жүйесі ретінде өмір сүреді және дамиды. Осыған орай, лексикологияда тілдің сөздік құрамы лексикалық жүйе ретінде құралады да, сөз тілдің лексикалық жүйесінің элементі ретінде қаралады.

Лексикос— сөз және логос— ілім деген сөзден алынған. Ол жалпы лексикология әрі жеке лексикология болып бөлінген.

Жалпы Лексикология – тілдегі сөздердің заңдылықтары мен мағынасын зерттейді. Жалпы қатынас құралы ретіндегі тіл атаулының лексикалық жағына тән құбылыстар мен жалпылама заңдылықтар мен ұғымдар жалпы лексикологияда қарастырылады. Әрбір тілдің лексикологиясы жалпы лексикологияның жалпы теориялық қағидаларына негізделеді де, нақты бір тілдің лексикасын зерттейді.

Жеке Лексикология – нақты бір тілдің лексикасын қарастырады. Жеке лексикология белгілі бір тілдің сөздік құрамын шығуы мен тарих бойында дамуы тұрғысынан немесе тілдің сөздік құрамын сол тілдің белгілі бір дәуірдегі, мысалы, қазіргі дәуірдегі қалпы тұрғысынан қарауы мүмкін. Осыған орай, лексикология тарихи лексикология және сипаттама лексикология болып бөлінеді. Тарихи лексикологияда тілдің сөздік құрамы шығуы, замандар бойына қалыптасуы жәнге дамуы, лексиканы құрастырушы арналар және олардың тарихы тұрғысынан зерттелінеді.

Семасиология—сөздің мағыналық ерекшеліктері және мәнін қарастырады. Гректің семантикас - білдіру, логос-ілім деген сөзінен шыққан. Сөздердің мағыналық жақтары семасиологияда қарастырылады. Семасиология сөздердің мағыналарын және ол мағыналардың өзгеру жолдарын, семантикалық заңдарды зерттейтін арнаулы бір сала болып саналады. Семасиология – лексикологияның ең басты және маңызды саласы, өйткені оның зерттейтін мәселесі – мағынаны әрбір сөздің “жаны” десекте болады. Семасиологияның лексикографиялық жұмыста да маңызы айрықша. Сөздіктерде, әдетте, сөздің мағыналық жақтары талданады. Семасиологиялық зерттеулердің топшылаулары мен қорытындылары сөздік жасау жұмысын ғылыми және практикалық тұрғыдан дұрыс жолға қоюға көмектесіп, бағыт-бағдар сілтейді.

Этимология –сөздердің шығу тарихын үйренеді. Мысалы: Қазіргі таңда өзге тілден қазақ тіліне еніп, өз сөзімізге айналып кеткен сөздер бар. Күнделікті қолданатын кітап сөзі "китобун" деген араб сөзі. Дос сөзі "дост" сөзі болып шығу

тарихы парсы тіліне барып тақалады. Бертін келе тілдік өзгеріске ұшырап қазақ тілінің өз сөздері болып кеткен. Тіпті, көбісі біле бермейді.

Лексикография – сөздіктерді үйренетін сала. Сөздіктердің түрлері өте көп, түсіндірмелі сөздік, этимологиялық сөздік, фразеологиялық сөздік, диалектологиялық сөздік, терминологиялық сөздік, аударма сөздік, арнаулы сөздік, синонимдік сөздік тағы басқалар кіреді.

Тілдің лексикасындағы әрбір сөзде белгілі бір мағына бар. Лексика сөздерді тілдің сөздік құрамын құрастыратын единицалар, яғни лексикалық единицалар ретінде қарастырады. Шындық болмыстағы заттар мен құбылыстар жеке сөздермен ғана емес, тұрақты сөз тіркестерімен де аталады. Тіл-тілдің лексикасында жеке сөздердің айрықша синонимі ретінде қолданылатын тұрақты сөз тіркесі жиі ұшырасады. Олар сөздердің тіркесі болғанымен, мағынасы жағынанжеке сөздермен барабар келіп, бір бүтін лексикалық единица тәрізді қызмет атқарады. Осымен байланысты лексикологияда мағынасы жағынан дара сөздермен сәйкес келетін фразеологиялық сөз тіркестері де қарастырылады. Мысалы, жүрегі тас төбесіне шығу (қорқу), қас пен көздің арасында, қас қаққанша, ауызды ашып жұмғанша (лезде), қаны қайнау (ашулану), мойны жар бермеу (еріну), тайға таңба басқандай (ашық-айқын), он саусағынан өнері тамған немесе ағаштан түйін түйген (өте шебер), ит арқасы қиянда (алыста), үріп ауызға салғандай (сүйкімді) деген фразеологиялық сөз тіркестері әбден лексикаланған да, мағынасы жағынан бір сөз тәрізді болып кеткен. Осылар тәріздес сан алуан фразеологиялық сөз тіркестерін зерттейтін лексикологияның арнаулы бір саласы фразеология деп аталады. Фразеология тұрақты сөз тіркестерінің түрлерін, олардың құрамы мен құрылысын және жасалу жолдарын қарастырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. К. Аханов «Тіл білімінің негіздері»
2. С.С. Исакова, М.Т. Куштаева «Жалпы тіл білімі»
3. Ш.Ш. Жалмаханов «Тіл білімінің тарихы»
4. Әлімхан Жүнісбек «Қазақ тіл білімінің мәселелері»